

Națiunea și grupurile etnice: o perspectivă de după 11 Septembrie

Sau:

Națiunea și grupurile etnice: O schimbare de paradigmă

Statele naționale moderne și etnicitatea

În ultimul deceniu, în discuțiile asupra conceptelor de „națiune” și „grup etnic”, acestea au tins să fie amestecate în același plan de analiză. Alunecarea de planuri a fost facilitată de utilizarea confuză a termenului de *minoritate națională*, promovat de Lenin, dar în contextul specific al imperiului țarist. În fapt, cele două concepte aparțin unor planuri diferite, suprapunerile fiind doar parțiale. Grupul etnic este o matrice originară a omenirii. Populațiile umane s-au dezvoltat nu într-un cadru cultural unic, ci divers: limbi distincte, dublate de religii de regulă specifice, tradiții culturale, istorice etc. Orice persoană aparține unei grupări etnice, unei culturi.

Constituirea statelor moderne – moduri de organizare administrativă coerentă, promovând interesele globale ale unei **populații**, inclusiv în raport cu alte state – s-a făcut de regulă pe liniamente etnice: un cadru lingvistic, cultural, religios comun. Statele preindustriale erau bazate pe relații destul de laxe între comunități, având mai degrabă o logică de imperiu. Din acest motiv ele cuprindeau de cele mai multe ori o diversitate etnică. Grupurile etnice treceau adesea în întregime sau părți din ele dintr-un imperiu în altul. Atâta timp cât imperiile erau puternice și/ sau asigurau beneficii echilibrate tuturor grupurilor etnice din interiorul lor, nu se puneau probleme speciale în relațiile etnice. Logica imperiului este însă aceea a privilegierii unor grupuri etnice în detrimentul celorlalte. Din acest motiv, forțele centrifuge se desfășurau cel mai adesea pe liniamente etnice. Aceste tensiuni interetnice se datorau mai puțin unei logici pur etnice, ci erau mai mult manifestări ale divergenței intereselor economice și social-politice ale comunităților componente.

Națiunile au reprezentat dezvoltări nu pe logica etnică propriu-zisă, ci pe logica constituirii societăților moderne. Economii de tip industrial-capitalist nu puteau să se cristalizeze pe liniamentele întortochiate ale diferențierilor etnice care, mai ales în Europa, prezintă numeroase întrepătrunderi și mixuri. Statele moderne s-au constituit ca **state-națiuni**, reprezentând ansambluri economice, social-politice, administrative și culturale. Statele-națiuni moderne promovează interesele globale nu ale unui grup etnic, ci ale unei populații. Bunăstarea fiecărui membru al națiunii depinde de buna funcționare a întregului ansamblu național. Statele-națiuni s-au constituit de cele mai multe ori pe liniamentele unei etnii majoritare, incluzând însă importante grupuri etnice complementare, ceea ce în limbaj leninist s-a numit „minorități naționale”. Grupurile etnice sunt legate însă în cadrul unui ansamblu social-economic coerent, cu interese comune. Națiunile își produc simboluri identitare proprii, inclusiv propria lor istorie; o cultură națională distinctă care exprimă *comunalitatea* întregii populații, inclusiv diversitatea sa etnică. Este inevitabil ca

simbolurile unei națiuni să fie în principal extrase din grupul etnic majoritar, dar nu exclusiv. Diversitatea etnică reprezintă și ea o caracteristică distinctivă a unei națiuni.

Dubla identificare în statele moderne

Există în consecință mereu o **dublă identificare** a fiecărei persoane: o identificare cu statul-națiune al cărui cetățean este și o identificare cu gruparea etnică din care face parte. Planurile acestor două identificări sunt însă distincte. Chiar și pentru populația etnic majoritară există o asemenea dublă identificare: în cazul României, populația română se percepe ca aparținând unei comunități care nu este exclusiv românească, ci cuprinde și alte grupări etnice.

Apartenența etnică și cea națională tind să se plaseze în planuri diferite. Există unele cazuri în care distincția dintre profilul etnic și cel național este evidentă: națiuni care nu au un profil etnic dominant, dar care nu sunt mai puțin națiuni distincte. Națiunea elvețiană este compusă din grupuri etnice diferite, dar membrii săi se definesc mai întâi ca elvețieni, iar nu ca francezi, germani sau italieni. SUA a fost de la început un conglomerat multi-etnic, care a fost dominat inițial de gruparea anglo-saxonă, dar care treptat și-a estompat contururile. Statele Unite sunt definite din punct de vedere etnic ca un „melting pot”, un creuzet în care identitățile etnice inițiale se topesc treptat, dând naștere națiunii americane, chiar dacă conștiința apartenenței etnice inițiale se perpetuează. Identificarea primară este însă clar americană, adică cu națiunea-stat. Distinctivitatea cea mai pronunțată o are grupul „afro-american”, dar acest lucru se datorează unei istorii de segregare rasială care a menținut grupul izolat de celelalte și care în continuare se menține distinct datorită mai degrabă unor diferențe de tip rasial decât etnic. În prezent, diferențierea în SUA se face pe liniamente de rasă, iar nu de etnie: afro-american, asiatic, alb..., iar nu român, polonez, german. Dacă în SUA diferențierile „rasiale” sunt pregnante, nu același lucru se întâmplă în America de Sud, unde, datorită unei mixtări de generații, distinctivitatea rasiale tinde să dispară. Canada conține două grupări etnice importante - englezi și francezi -, dar cu o identificare națională unică.

Prin natura sa social-economică națiunea este un agregat unitar. Doar imperiile au tins să fie multinaționale: compuse din zone cu profiluri etnice distincte, tinzând să se diferențieze social-economic și chiar administrativ. Doar în mod excepțional, în cazul unor mari ansambluri social-economice, fondate pe populații cu profiluri etnice distincte, statele moderne iau forma unor federații multinaționale. Acolo unde întrepătrunderea etnică este ridicată, multinaționalitatea nu există. Să invocăm din nou exemplul SUA: aici există doar națiunea americană.

Cu câteva excepții, statele-națiuni au adoptat o limbă comună, cea a grupării etnice majoritare. Limba comună a unei națiuni, chiar dacă este purtătoare a unei culturi specifice, ar fi abuziv să fie considerată ca un instrument de asimilare culturală a minorităților. Ea reprezintă în primul rând un mediu de comunicare în cadrul întregii comunități naționale, un instrument care face posibilă funcționarea societății moderne, reprezentând astfel o sursă esențială a coerenței sociale. În plus, ea devine și simbolul apartenenței naționale care poate fi distinctă de cea etnică, în cazul minorităților. Pentru minorități, bilingvismul reprezintă un instrument de conviețuire și un simbol al identificării naționale comune. Limba romană în cadrul Imperiului roman este un caz foarte sugestiv din acest punct de vedere.

Statele-națiune: între globalizare și etnicitate

Constituirea statelor-națiuni moderne nu reprezintă o evoluție spre adâncirea diferențelor etnice, ci dimpotrivă, spre **globalizare**. Societatea modernă depășește logica locală a comunității etnice. Ea impune o interacțiune pe alte criterii decât cele etnice tradiționale. Statele-națiuni moderne pot fi considerate a reprezenta un pas important spre globalizare, la nivel local. Dacă cadrul etnic comun sau majoritar a facilitat constituirea națiunilor moderne, acestea au accentuat, la rândul lor, logica conviețuirii grupărilor etnice în cadrul unei vieți sociale comune, impuse de procesele globalizante.

Din această perspectivă, limba comună națională reprezintă mai degrabă un instrument al procesului de globalizare la nivel local, care dă coerență marilor ansambluri economice și sociale moderne. Ea este un mijloc de comunicare, ales nu după presupuse criterii de superioritate lingvistică sau culturală, ci după logica economicității. Limba națiunii este o punte de comunicare și acceptare reciprocă, iar nu de oprinare culturală. Izolarea lingvistică duce la ruperea coerenței, a comunicării, la izolare social-economică și culturală, la intoleranță reciprocă.

Este semnificativ ce se petrece din acest punct de vedere în procesul integrării europene. Comunicarea este una dintre problemele cheie ale Europei viitoare. Dacă o monedă unică este deja pe cale a fi introdusă, selectarea uneia/ unor limbi de comunicare în spațiul european, deși formal nu s-a pus, este totuși în proces de realizare. Iar aceasta nu va putea fi perceput ca un caz de oprinare a națiunilor mai mici. Sunt țări europene în care, de exemplu, engleza a devenit *de facto* o a doua limbă.

Aș putea concluda că, prin însăși natura lor, națiunile moderne tind să promoveze un nou tip de conviețuire care minimizează conflictele interetnice. Cu toate acestea, în procesul de reșezare a logicii globalizării locale (sub forma statelor-națiuni), sau, mai departe, regionale (cazul Uniunii Europene) și a logicii etnice propriu-zise apar în lumea actuală ici și colo explozii ale conflictelor de natură etnică.

Situații cu risc ridicat de conflicte etnice

S-ar putea identifica următoarele situații în care se produc conflicte de tip etnic:

a. Dezmembrarea statelor multinaționale. Statele multinaționale, care nu au izbutit să creeze un ansamblu social-economic suficient de integrat încât diferențele etnice/ naționale să fie secundare în raport cu interesele social-economice comune, prezintă un risc ridicat de dezmembrare prin conflict. Dezmembrarea amiabilă a Cehoslovaciei este mai degrabă o excepție. În mod special pe fondul prăbușirii sistemelor social-economice socialiste, forțele centrifuge de natură etnic-națională au fost foarte puternice. Este cazul Uniunii Sovietice și al Yugoslaviei. Cu zone cu profil economic-social și cultural-lingvistic distinct, cu tradiții istorice de disensiune accentuată, Yugoslavia nu a rezistat ca stat federal și s-a dezmembrat, cu probleme uriașe de delimitare și redelimitare teritorială pe liniamentele noilor configurații etnice. Nu același lucru s-a întâmplat vreodată cu Elveția, un alt stat federal care s-a dovedit foarte persistent și coeziv.

b. Conflicte etnice endemice în statele artificial create după căderea colonialismului și care nu au reușit să dezvolte societăți moderne, coezive social, economic și politic. În aceste state, conflictele etnice exprimă în primul rând nu conflicte între culturi, ci între grupări cu interese economice și politice divergente,

pentru obținerea de poziții dominante într-un sistem social-economic sociale departe de configurațiile moderne, în care puterea politică este instrumentul cel mai important al accesului la resurse economice. Asemenea situații pot fi găsite curent în Africa, unde populații cu o largă diversitate etnică au fost puse mai mult sau mai puțin artificial în state care nu au reușit să devină naționale. Aici, lupta între grupurile etnice reprezintă în ultimă instanță o luptă pentru dominare cu mijloace politice în societate, amplificată de istoria unor relații conflictuale. Acolo unde sistemul politic nu oferă posibilități de dominare economică, riscul conflictelor etnice violente a fost foarte scăzut.

În multe cazuri de explozie a conflictelor dintre grupările etnice amestecul intereselor economice și politice externe au reprezentat un factor agravant important, adesea chiar inițializator.

c. Naționalismul majorității. Dincolo de crearea unui mediu cultural unic național, care este o precondiție a societăților moderne, ignorarea drepturilor culturale ale celorlalte grupuri etnice, descurajarea afirmării etnice pluraliste, desconsiderarea și discriminarea sunt forme ale naționalismului majorității. Opusul este respectul și suportul pentru minorități. Istoric, naționalismul majorității este cel mai evident, pentru simplu fapt că majoritatea etnică deține puterea economică și politică. Forme extreme de asemenea naționalism le găsim în politica de „curățire etnică”, a cărei manifestare paradigmatică a reprezentat-o rasismul fascist german. Mai recent, Yugoslavia a oferit alte exemple. Forma cea mai frecventă a naționalismului majorității o reprezintă însă politica de asimilare forțată: distrugerea apartenenței etnice minoritare, descurajarea manifestărilor cultură etnică distinctivă; etnicizarea excesivă a culturii naționale care trebuie să exprime în mod echilibrat și pozitiv diversitatea culturală a națiunii.

d. Naționalismul minorității. Unele grupuri etnice, cu localizare teritorială distinctă, pot să preseze spre ieșire din statul-națiune în vederea formării unor state distincte sau să se orienteze spre un alt stat vecin. Pentru prima situație este cazul mișcării separatiste a bascilor în Spania. Cele mai frecvente par să fie însă cazurile în care vechile dispute teritoriale între state reînvie sub forma stimulării mișcărilor centrifuge ale unor grupuri etnice. Asemenea conflicte au ca obiectiv ultim schimbarea aranjamentelor politic-statale existente. Ele pot lua forma luptelor armate și a terorismului: mișcarea albaneză din Kosovo este un exemplu. Dar pot lua și forma presiunilor de izolare culturală și social-economică, autonomie locală ca instrument al izolării social-culturale. Ansamblul acestor presiuni de izolare reprezintă în fapt un pas decisiv către desprinderea politic-statală. Sub ideologia mării autonomiei culturale și locale, adesea se ascunde un naționalism specific al minorităților naționale: izolare, ruperea interacțiunii și comunicării, promovarea altor sisteme de interacțiune. Un asemenea naționalism este disruptiv pentru logica statelor-naționale, în calitatea lor de forme moderne de globalizare locală. Izolaționismul minoritar este complet diferit de cerințele conviețuirii pozitive și nondiscriminatorii și de imperativul sprijinirii afirmării diversității cultural-etnice. Suntem în fața unui naționalism specific al minorităților cu orientare centrifugă.

Izolaționismul minoritar este inevitabil generator de conflict. El blochează interacțiunea liberă care este o precondiție a vieții moderne, subminează interesele naționale comune, promovează excepții inacceptabile de la loialitatea necesară coeziunii naționale. Toleranța este doar o formă primară a societății moderne. Coeziunea, care înseamnă interacțiune și asumarea intereselor globale, reprezintă condiția esențială a unei societăți prospere.

Obsesia minorităților

Ultimul deceniu al secolului XX a fost în mod special obsedat de drepturile minorităților. Nu îmi este clar de ce mulți actori occidentali au estimat că aceasta este o problemă crucială pentru țările în tranziție. Anumite tensiuni, mai mari sau mai mici, existau inevitabil și în această sferă, amplificate cu siguranță de dificultățile tranziției. Dar nu pot identifica nici un argument în virtutea căruia problema minorităților ar fi fost în țările în tranziție substanțial mai gravă decât celelalte probleme ale tranziției și nici măcar în raport cu situația din Occident. Desigur, preocuparea pentru îmbunătățirea poziției minorităților este binevenită. Dar o accentuare obsesivă a problemei îmi pare a fi avut importante efecte perverse. Cel mai important efect negativ l-a reprezentat **dramatizarea diferențelor**. Pe un trend al globalizării, al accentuării identificării persoanei cu umanitatea (umanismul universalist a fost o primă formă a globalizării), cu formațiile regionale (noua identitate de european), complementar cu identitatea cu ansamblurile naționale, în deceniul trecut s-a produs o tendință indusă politic de la vârf de etnicizare, de încurajare a izolaționismului etnicist, cu disrupții ale coeziunii colective. Yugoslavia, după intervenția masivă externă, a devenit o societate nu mai tolerantă și mai pluralistă, ci mai intolerantă, cu intransigențe etnice pe care viitorul cu greu le va putea absorbi. Ceea ce este dincolo de orice îndoială, nu a existat în nici un fel conștiința riscului izolării și al intoleranței minoritare.

Un alt efect pervers al supraaccentuării problemelor minorităților îl reprezintă și o formă specifică de încălcare a drepturilor omului. Accentuarea conștiinței colective etnice a forțat persoana umană în prizonieratul alinierilor etniciste. Persoana umană a fost supusă unei presiuni difuze, dar puternice de autodefinire în termeni etnici. În locul lui **homo universalis**, cu o puternică tradiție în cultura europeană, a fost promovat **homo etnicus**. Accentul a căzut pe filozofia „*fundamental oamenii sunt diferiți etnic*”, în locul filozofiei „*comunalitatea umană este fundamentală*”. Conștiința obsesivă a diferențelor cuprinde riscul etnicizării globale, intoleranței față de comunalitățile dezvoltate în celelalte planuri ale interacțiunii sociale. Coeziunea socială dată de raportarea omului față de ceilalți oameni ca oameni și ca membri ai unei colectivități riscă să se fractureze. Orice joc cu etnicul naște riscul monștrilor naționalismului.

Cooperarea și interacțiunea au tins, ca efect al acestei orientări, să fie înlocuite cu cerința mai elementară, dar insuficientă pentru societatea modernă, a *toleranței*. Acceptarea diversității etnice nu poate ține loc de acceptarea celui alt ca persoană umană, ca cetățean al unei țări, al Europei, al lumii. Toleranța este o premisă a globalizării, dar nici pe departe instrumentul ei.

În fine, un alt efect pervers: cultivarea minorităților poate deveni instrumentul manifestărilor naționaliste în relațiile dintre state. În perioada tranziției, naționalismul promovat de state reprezintă o formă patologică și contraproductivă de soluționare a problemelor și conflictelor interne, o formă de compensare a eșecurilor, un instrument vicios de creștere a coeziunii interne. Este periculos când partidele politice încearcă să-și câștige popularitate manipulând sedimentele de naționalism ale populației. Si nu odată sprijinul pentru minoritățile vecinilor exprimă în fapt opțiunea pentru o strategie naționalistă de obținere a suportului electoral. Regulile stabilite la Helsinki au reprezentat un pas esențial spre o Europă viitoare omogenă, cu încurajarea circulației și a comunicării, cu respectul comunalităților și diferențelor. Repunerea în discuție, chiar dacă doar în forme indirecte, a granițelor este un mod de blocare în situații istoric insolubile și de creare de conflicte contraproductive. Este ca și cum s-ar repune

în discuție teritoriile dintre Franța și Germani, Polonia și Germania, Cehia și Germania. Si România are problemele ei istorice cu vecinii. Relațiile strânse culturale sunt normale și ele trebuie susținute și încurajate. Dar așa numita politică de protecție a minorităților din statele vecine poate ascunde manifestări ale unor iraționale sedimente istorice de naționalism sau pur și simplu tehnici de obținere a suportului electoral intern. Când depășește sfera relațiilor culturale, ea devine generatoare de tensiuni, desolidarizări sociale, izolaționisme. Este contraproductivă în raport cu evoluția istorică a societății actuale, trebuind descurajată cu toată energia.

Ideea unor *națiuni transfrontaliere* teoretic este inconsistentă și politic periculoasă. Conceptul de națiune operează, după cum s-a văzut, în alt plan decât cel al etnicității stricte. El se referă la ansambluri de populații, de cele mai multe ori având compoziții etnice diverse, care prezintă un grad ridicat de integrare economică și socială, constituite politic sub formă de stat. Națiunea dezvoltă interese globale proprii, responsabilități definite față de membrii săi și loialități complementare. Ideea de națiune tranfrontalieră devine inevitabil instrumentul ideologic al naționalismelor agresive în raport cu vecinii.

Etnicizarea problemelor: o metodă de a le acutiza și face insolubile

11 Septembrie nu a făcut decât să accelereze procesul de cristalizare a unei noi paradigme a abordării problemelor lumii contemporane.

Nu lipsa toleranței la nivelul relațiilor interetnice stă la originea actelor teroriste din SUA care, la rândul lor, nu sunt diferite ca natură de crimele din fosta Yugoslavia sau din alte zone. Incapacitatea de a soluționa problemele grave ale lumii contemporane în perspectiva unei evoluții comune spre un alt tip de umanitate și-a găsit expresia în translatarea lor în limbajul relațiilor etnice și religioase, fapt care le-a dus la manifestări monstruoase. Convertirea problemelor social-economice ale lumii actuale în probleme etnice este cel mai sigur mod de a le acutiza și a-le face insolubile. Problemele din relațiile etnice nu sunt ele însele solubile în logica etnicității, ci doar prin depășirea acestei logici: prin abordarea lor de pe poziția comunalităților. Simpla „acceptare a celuilalt” nu elimină în nici un fel faptul că lumea actuală se confruntă cu decalaje și fracturi dureroase. Accentul pe diferențele etnice, culturale și religioase în detrimentul universalității și cooperării riscă să devină o puternică sursă a urii, intoleranței. Tratate în logica pură a etnicului, aceste probleme generează izolarea și induc ca mijloc recursul la violență.

Deetnicizarea problemelor societății contemporane, acolo unde acest lucru s-a întâmplat, este singura pârghie de atenuare a tensiunilor și a intrării pe o logică constructivă.

După o cută a istoriei, în care un accent adesea obsesiv a căzut pe etnicizarea relațiilor sociale, 11 Septembrie 2001 deschide un nou ciclu al evoluției în care atenția se va orienta spre promovarea comunalităților umane.